

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (5) 2023

[https://doi.org/ 10.46868/atdd.2023.298](https://doi.org/10.46868/atdd.2023.298)

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received : 31.03.2022

Kabul tarihi | Accepted: 30.06.2022

Yayın tarihi | Published : 25.10.2023

Özay Yıldırım

<https://orcid.org/0000-0002-1646-2387>

Doctor, Turkey, ozaykochanoglu69@gmail.com

Atf Künyesi | Citation Info

Yıldırım, Ö. (2023). Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Rize Rus Konsoloslarının Anadolu Seyahatleri (1888-1907). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (5), 1311-1333.

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Rize Rus Konsoloslarının Anadolu Seyahatleri (1888-1907)

Öz

Bu çalışmada Rusya Çarlığı'nın Rize konsoloslarından Aleksandr Gippius ve Vlademir Mayevskiy'in Anadolu'ya yaptıkları seyahatler ele alınarak, bunların gerçek maksatlarının ne olduğu ve Osmanlı Devleti'nin bunlar hakkında ne gibi tedbirler aldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada temel olarak Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Bu belgelerin büyük bir çoğunluğu, seyahatlerin gerçekleştiği yerlerdeki idareciler ile Babiali arasında yapılan şifreli telgraflardan oluşmaktadır. Çalışma sonucunda konsolosların asıl niyetlerinin askerî casusluk yapmak ve Ermeni meselesini gözlemlemek olduğu tespit edilmiştir. Konsoloslardan Mayevskiy'in Ermeni meselesinde tarafsız kaldığı ancak Gippius'un Ermenileri kıskırtmak niyetinde olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Konsolosluk, Rize Rus Konsolosları, Gippius Aleksandr İvanoviç, Vlademir Teofiloviç Mayevskiy, Ermeni Sorunu*

Rize Russian Consuls' Travels to Anatolia According to Ottoman Archive Documents (1888-1907)

Abstract

In this study, the travels by Aleksandr Gippius and Vladimir Mayevski, who were the consuls of the Russian Tsardom in Rize, to Anatolia, were examined and it was tried to reveal what their real purposes were and what precautions the Ottoman Empire took about them. In the study, Ottoman archive documents were mainly used. The majority of these documents consist of the encrypted telegrams made between the administrators in the places where the travels took place and the Sublime Porte. As a result of the study, it was determined that the consuls' main intentions were to commit

military spying and to observe the Armenian issue. It was observed that Mayevski, one of the consuls, remained neutral on the Armenian issue, but Gippius had the intention of provoking the Armenians.

Keywords: Consulate, Rize Russian Consuls, Gippius Aleksandr Ivanovich Vladimir Teofilovich Mayevski, Armenian Question

Giriş

Devletler arasındaki diplomatik ilişkiler büyükelçilikler ve konsolosluklar aracılığıyla yürütülür. Osmanlı Devleti'nde büyükelçiler için “*sefir*” ve konsoloslar için ise “*şehbender*” kelimeleri kullanılmaktayken (Akdemir, 2017, s. 39) İmparatorluğun son dönemlerinde “*konsolato*” ve “*konsolos*” kelimelerinin de sıklıkla kullanılmakta olduğunu görmekteyiz.¹ Latince “danışmak, istişare etmek, düşünmek” manalarına gelen “*consulere*” fiilinden türeyen konsolos kelimesi, Roma’da önemli devlet meselelerini senato ile görüşen devlet memurları anlamında “*consul*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ’da ise farklı bir anlam kazanarak yabancı ülkelerdeki bir nevi ticarî temsilci hüviyeti kazanmıştır. Bu doğrultuda XII ve XIII. yüzyıllarda ise Cenova, Piza, Floransa ve Venedik tarafından doğuda Filistin, Mısır, Suriye ve İstanbul’da “*podestas*” ve “*bailos*” (balyos) denilen ilk konsolosluklar kurulmuştur (Savaş, 2002, s. 178).

Avrupa’daki elçilik sisteminin yaklaşık olarak bugünkü şekline gelmesi 1815 Viyana Kongresi ile mümkün olabilmıştır. Kongrede bulunan devlet adamları, yetersiz ve uygunsuz diplomasi işleyişini sona erdirmeye konusunda ciddi bir kararlılık göstermişlerdir. Viyana Kongresi Sözleşmesi’nin nihaî senedinin on yedinci eki ve üç yıl sonra imzalanan Aix-La Chapelle Protokolü (21 Kasım 1818) ile diplomatik hizmet ve ülkelerin temsilcilikleri konusunda ortak bir hiyerarşi ve standart ortaya çıkarılmıştır (Dönmez, 2006, s. 6).

Konsoloslukların diplomasiden çok ticarî ilişkiler üzerinde ağırlık kazandığı ilk dönemlerde özellikle önemli liman kentleri, ilk etapta konsolosluk açılan merkezler olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti zamanla Ortadoğu, Karadeniz ve Doğu Akdeniz havzasında hâkimiyet kurunca özellikle Filistin, Suriye, Mısır ve Kırım’daki liman kentlerinin Avrupa ticareti için önemli merkezler olmaları hasebiyle ilk konsolosluk merkezleri de daha çok bu liman kentlerinde açılmıştır. Konsolosluk faaliyetleri, bu ilk dönemlerinde geçici mahiyette sefirler gönderme şeklinde ve bazen de acenteleri temsilci yapma suretiyle yürütülürken zamanla bu faaliyetlerin yetersiz kalması ve istismar edilmesi üzerine daimi elçiliklerin kurulması usulüne gidilmiştir (Dönmez, 2006, s. 4).

---

¹ Konumuzla ilgili olarak incelediğimiz Osmanlı arşivi belgelerinde “*Konsolato, Konsolos, General Konsolos ve Viskonsolos*” kelimeleri kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk daimî elçilikleri açtığı tarihe kadar Avrupa'ya gönderdiği elçilerin sayısı, Avrupalı devletler tarafından gönderilen elçilerin sayısına kıyasla oldukça azdır. Bu durumun başlıca sebebi Osmanlı'nın jeopolitik konumundan dolayı siyâsî, askerî ve ticarî faaliyetlerin merkezi olmasıdır. Bu yüzden de Avrupalı devletler çıkar elde etmek ve bu çıkarlarını korumak amacıyla Osmanlı Devleti'nde daimî elçilikler açmışlar, sık sık fevkalade elçiler ve elçilik heyetleri göndermişlerdir (Düzbakar, 2009, s. 183).

Osmanlı Devleti'nde ilk daimî elçilik 18 Nisan 1453 tarihli anlaşma ile İstanbul'da kurulan Venedik elçiliğidir (Şakiroğlu, 1988, s. 46). Bunu sırasıyla diğer Avrupalı devletler izlemiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı iskelelerinde birçok devletin temsilcisi bulunduğu halde Rusya bu arzusunun ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın on birinci maddesinde geçen "*lüzum gördüğü her yerde bazı muafiyetleri olan konsolos veya vekillerini bulundurabilme*" hakkıyla elde etmiştir. Buna göre Osmanlı topraklarındaki ilk daimî Rus elçiliği 1780 yılında Bükreş'te açılmıştır (Savaş, 2002, s. 179).

Osmanlı Devleti'ndeki elçiliklerin itibarları mensubu oldukları devletlerin Osmanlı Devleti karşısındaki gücü ve etkisiyle doğrudan ilişkiliydi. Osmanlı Devleti'nin kudretli zamanlarında Padişah huzuruna çıkarıldığında yer öpmek zorunda bırakılan elçiler (Uzunçarşılı, 1988, s. 298), zayıf düştüğü dönemden sonra ise kendilerine selam durmayan Osmanlı askerlerini tokatlayacak kadar ileri gitmişlerdir. Osmanlı tarihinde bu iki duruma da örnek olarak verebileceğimiz vakalar mevcuttur.²

Osmanlı Devleti ise III. Selim devrine kadar Avrupa'da daimî elçilik kurma gereği duymamıştır. Bunda yukarıda bahsettiğimiz ticarî ve jeopolitik amillerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kendine has klasik diplomasi usulü olan "tek taraflılık" ve "kendine yeterlik" prensibinin de büyük bir etkisi vardı. Buna göre Osmanlı Devleti kendisini diğer devletlerden üstün görmekte ve onlara İslam geleneğine göre "*darül-harb*" çerçevesinden bakmaktaydı. Bu üstünlük ve fütihat duygusundan hareketle devletlerarası ilişkilerde "*mütekabiliyet*" yani "karşılıklılık" prensibine uyma gereği duymamaktaydı (Karal, 1999, s. 8-9).

Bu politika Osmanlı Devleti güçlü olduğu sürece etkili olabilmekteydi, zira Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nde elçi bulundurmamayı büyük bir ayrıcalık olarak gördükleri dönemler dahi olmuştu. Ancak bu üstünlük duygusu zamanla büyük bir yanılgıya dönüşmüş ve

---

² Birincisine örnek olarak 1668'de İstanbul'a gelen Rus elçisinin padişahın huzuruna çıktığında yeri öpmemesi üzerine IV. Mehmed'in emri üzerine elçinin bizzat Sadaret Kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından dövülerek huzurdan kovulmasını (Mustafa Nuri Paşa, 1992: 279); ikincisine örnek olarak ise 1903 yılında Manastır Rus konsolosu Aleksandır Rostkovski hadisesini gösterebiliriz. Rostkovski kendisine selam durmayan iki Osmanlı neferine hakaret ile darp etmeye kalkınca bunlardan birinin tüfeğini ateşlemesi sonucu öldürülmüştür. Bunun üzerine bütün Avrupa kamuoyu galeyana gelmiş ve konsolosu vuran neferin yanı sıra olaya dahil olmayan diğer nefer de idama mahkûm edilmiştir (Saygılı, 2013, s. 79-81).

Osmanlı hükümetinin Avrupa'ya karşı rekabette hemen her alanda geride kaldığı gerçeğini görmesini engellemiştir.

Devletin güçsüzlüğü alınan ağır yenilgilerle apaçık bir şekilde gözler önüne serilince özellikle XVIII. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti de artık devletlerarası ilişkilerde karşılıklı ve eşit diplomasi ile ittifak sisteminin önemini geç de olsa anlamıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti için elçilik kurumu önem kazanarak Avrupa ve Rus baskısına karşı uygulanmaya başlanan denge politikasının vazgeçilmez unsurlarından birisi haline gelmiştir. Hatta bazı büyükelçiler Osmanlı dış siyasetini belirlemede dahi söz sahibi olmuşlardır.³

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise büyükelçiliklerin yanı sıra konsolosluk merkezleri de önem kazandı. Büyükelçiler Babıali'de ülkenin genel siyasetine yön vermeye çalışırken konsoloslar da taşra vilayetlerinde ve önemli kaza merkezlerinde etkinlik göstermekteydi. Büyükelçilikler ve konsolosluk merkezleri artık büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma ve emperyalist hedeflerini planlayıp uygulamadaki merkezleri haline gelmişlerdi. Osmanlı mülkü üzerinde siyasî emelleri olan büyük devletler, sözde azınlıkların hamiliğini yaparak kendi nüfuz alanlarını oluşturmayı ve nihâf bir paylaşımında en büyük payı almayı planlıyorlardı. Osmanlı tarihinin neredeyse son bir buçuk asrı bu paylaşım mücadelesi üzerindeki çekişmeler ve bu girişimlere karşı bir varlık mücadelesi verme şeklinde geçmiştir.

Osmanlı toprakları üzerinde bu tarz siyasî emeller güden devletlerin başında Rus Çarlığı gelmekteydi. Rusya'nın milli politikası olan sıcak denizlere inme arzusu iki temel güzergâha dayanıyordu. Bunlardan birincisi İstanbul'u ele geçirip boğazlara hâkim olmak şeklinde iken; bir diğeri de Kafkasya ve Doğu Anadolu yoluyla Akdeniz'e ulaşmak şeklinde idi. Rusya'nın bu politikayı uygulamadaki araçlarından biri de önemli stratejik bölgelere konsolosluklar açarak bu noktaları adeta bir ön keşif kolu gibi kullanmaktı. Bunun için Balkanlar'da Slavlar'ın hamiliği bahanesini kullanan Rusya, Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da ise Ermeniler'in hamiliği bahanesini kullanmak istemiştir. Ancak Ruslar'ın bu milli politikası, İngilizler'in milli politikası olan "Hint Deniz Yolu Hâkimiyeti" ne aykırıydı. Bu nedenle Ermeni meselesini sahiplenmeyi de tek başına Rusya'nın ellerine bırakamazlardı. Ancak Ruslar'ın bu rekabette bir adım önde olmasını sağlayacak en önemli etken Osmanlı Devleti'ne karadan komşu olmalarıydı. Üstelik Ermeniler yoğun olarak Osmanlı-Rus sınırına yakın Doğu Anadolu vilayetlerinde yaşamaktaydılar.

---

³ Bunların içinde ilk akla gelenler: Horace Sebastiani, Stratford Canning, Henry Layard, Henry Elliot, Nikolay Pavlovich Ignatyev gibi büyükelçilerdir.

Başlangıçta Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler, Batılı devletlerin desteğiyle özerklik elde etmek istiyorlardı. Ancak, bu amaç zamanla değişerek Bakü'den Batum'a; Bursa'dan İskenderun'a kadar uzayan bir "Büyük Ermenistan Devleti" kurma arzusuna dönüştü. Böylece, Ermeni meselesi uluslararası bir boyut kazandı ve özellikle Rusya ile Britanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist politikalarında belirleyici bir rol oynadı (Kurban, 2017, s. 11-12).

Ruslar, Osmanlı aleyhinde olan sıcak denizlere inme politikası doğrultusundaki ilk adımlarını 1700'de İstanbul Barış Anlaşması'yla Azak kalesini ele geçirmek suretiyle atmışlardır. Daha sonra Balkanlar ve Kafkasya'yı ele geçirmek için harekete geçtiler. Balkanlarda bu emellerinde panslavizm politikasını etkili şekilde kullanan Ruslar, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da ilerlemek için de Ermenileri kullanmayı uygun gördüler. Bu amaçlar doğrultusunda Rus ordularıyla Türk orduları 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 savaşlarında karşı karşıya geldiler (Kuran, 1994, s. 227-233).

Bu savaşlar boyunca Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen İngilizler özellikle 93 Harbi'nden sonra, kendi yardımlarına rağmen Osmanlılar'ın Ruslar karşısında tutunamayacağını görünce, Rusların güneye inmesini engellemek amacıyla bir tampon görevi üstlenecek olan Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma politikasına yönelmeye başladılar (Hatipoğlu, 1992, s. 245). Ermeni meselesinin ortaya çıkışında misyonerlik faaliyetleri, Ermeni kilisesi ve diğer Batılı güçlerin de katkıları olmasına rağmen, bu meselede ve Doğu Anadolu özelinde Rus-İngiliz çekişmesi daha büyük bir etkiye sahipti.

Ruslar yukarıda saydığımız savaşların birisi dışında (1853-1856 Kırım Harbi) Osmanlıları ağır yenilgilere uğratmalarına rağmen henüz amaçlarına tam olarak ulaşamamışlardı. 93 Harbi'nde sonra İstanbul'a kadar yaklaşan Ruslar, İngilizlerin baskısıyla durmak zorunda kaldılar; doğu cephesinde ise Ruslar Erzurum'a kadar ilerlemiş ve savaş sonunda Kars, Ardahan ve Batum'u işgal ederek Doğu Anadolu'ya ilk adımlarını atmışlardı. Ayrıca bu yolla Rusların Ermeniler ile temasları da artmış oldu. Böylece Ermeni meselesi Rusların Doğu Anadolu'nun tamamını işgal etme planının bir parçası haline geldi.

Bu işgal planının bir diğer ayağı ise istihbarat faaliyetleriydi. Rusların bunun için uygun gördüğü yöntem ise diplomatik temsilcilikleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin askerî istihkâmları, yol hatları, asker sayısı, etnik yapısı ve bunların demografik dağılımları gibi bilgilerini elde etmek ve bunları kendi lehine kullanmaktı. Bu gibi verilere ulaşmak için Çarlık Rusyası, Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskısını kullanarak Osmanlı toprakları üzerinde stratejik açıdan önemli gördüğü yerlerde konsolosluklar açmaya başladı.

93 Harbi'nden I. Dünya savaşına kadar geçen sürede bir Osmanlı-Rus savaşı yaşanmamasına rağmen, Ruslar gerek Ermeni meselesini ve panslavizmi kullanarak, gerekse askerî casusluk faaliyetleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne ölümcül darbeyi vurmaya hazırlanıyordu. 93 Harbi'den sonra 1. Dünya Savaşı'na kadar İki devlet arasında savaşı geçiren süreçte Rusya'nın konsoloshaneler vasıtasıyla askerî casusluk faaliyetlerini arttırdığını görmekteyiz. Rusya'nın bu dönemde askerî istihbarat amacıyla kurduğu ve önemli subaylarını konsolos olarak tayin ettiği konsoloshanelerden birisi de 1879'da kurulan Rize Viskonsolosluğu idi (Turan, 2019, s. 230). Rize stratejik olarak çok önemli bir sahil kenti ve aynı zamanda sınır bölgesiydi.⁴ Bu nedenle Ruslar buradaki konsolosların özel eğitilmiş subaylar arasından seçilmesine özen gösteriyordu. Albay P. V. Çarkovskiy Rize'ye atanan ilk viskonsolostu ve bu viskonsolosluğun yetki alanı Bayburt, Erzincan, Sivas, Tokat ve Samsun'u içerip, doğuda Rus sınırına kadar olan alanı kapsamaktaydı. Çarkovskiy'den sonra Rize viskonsolosluğu görevine getirilen isim ise Peşkof'tur (Turan, 2019, s. 231). 6 Eylül 1883 tarihli Trabzon valiliğinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen tahriratta Peşkof'un bu göreve getirilişi bildirilmektedir.⁵ Peşkof ayrıca Rusya'nın 1886-1895 yılları arasındaki "Türkiye askerî ajanı"dır (Marshall, 2006, s. 44).

Bu ilk iki konsolosun Osmanlı makamlarınca dikkate değer faaliyetleri bulunmamıştır. Asıl ehemmiyete haiz olan bunlardan sonra gelen iki konsolosun faaliyetleridir. Rize Rus viskonsolosluğu görevine Peşkof'un ardından 1886 yılında Gippius Aleksandr İvanoviç, onun ardından ise daha önce Van'da da görev yapan Albay Vlademir Teofiloviç Mayevskiy atanmıştır. Albay Mayevskiy'in Rize'deki görevi 1900'den 1914'e kadar devam etmiştir (Turan, 2019, s. 231). Bu iki konsolosun faaliyetlerinin dikkat çekmesi özellikle 1890'lardan sonra yoğunluk kazanan Ermeni ayaklanmaları sürecinde konsolosluk görevini icra etmeleriyle alakalıdır. Zira bunlar Rus hükümeti tarafından Ermeni hareketini gözlemleyip rapor etmeleri için Ermeniler'in yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu'daki bazı vilayetleri seyahat etmekle görevlendirilmişlerdir. Bir başka görevleri ise, muhtemel bir savaşta Rus ordusunun kolayca ilerlemesini sağlayacak askerî keşif amacıyla Doğu Anadolu'nun haritasını çıkarmaktır. Bunun

---

⁴ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Lazistan sancağının merkezi olan Batum Rusların eline geçince bu tarihler arasında Rize, Lazistan sancağının merkez kazası olmuştur. Böylece Rize ve çevresi Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sınır bölgesi konumuna gelmiştir.

⁵ İlgili tahrirat şu şekildedir: "Rusya Devleti tarafından möşyö Peşkof'un Rize'ye konsolos vekili ta'yîn olduğundan bahisle iktizâ iden emr-i âlînin i'tâsını müsted'î cânib-i sefâretten virilen takrîr leffen takdîm kılınmış ve mûmâ-ileyhin an-asl devlet-i müşârûn-ileyhâ teb'asından olduğu tâbi'iyet kaleminden ifâde olunmuş olmağla ve Dîvân-ı hümayûndan zeyline yazılan muktezâ vehile mûmâ-ileyhin memuriyetini mübeyyen emr-i âlî tasdîri husûsunun hâk-i pâ-y-î âlî-i hazret-i şehriyârîden istîzâm menû-t-ı re'y ve irâde-i aliyye-i cenâb-ı vekâletpenâhîleridir ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir" (BOA. İ.HR. 291/18279).

için seyahatlerine ilmî bir gezi görüntüsü verseler de bu seyahatleri gittikleri bölgelerdeki yerel idarecilerin dikkatini çekmiş ve Osmanlı hükümetine bu seyahatlerle alakalı şifreli telgraflar gönderilmiştir.

I. Rize Rus Konsolosu Gippius Aleksandır İvanoviç'in Anadolu Seyahatleri

1886-1900 yılları arasında Rize'de konsolosluk görevinde bulunan Aleksandr Gippius, Anadolu'ya 1888, 1889 ve 1890 yıllarında çeşitli seyahatler düzenlemiştir. Bu seyahatler bazen üç dört ay kadar uzun sürmüş, bazıları ise kısa süreli olmuştur. Gippius'un bu seyahatleri zaman olarak Ermeni meselesinin patlak verdiği döneme denk gelmesi; mekân olarak da Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde cereyan etmesinden dolayı Osmanlı hükümetinin dikkatini çekmiştir. Bu nedenle konsolosun her hareketi gizlice yakın takip altına alınmıştır.

I.I. 1888 Yılındaki Seyahatleri

Gippius'un Anadolu seyahatiyle ilgili ilk belge 16 Ekim 1888 tarihli Trabzon valisi Arif Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgraftır. Trabzon valisi yazısında, Rize konsolosu Mösyö Gippius'un Trabzon'a gelerek seyahat amacıyla Dersim tarafına gideceğini bildirmiştir. Gippius, validen "*yol buyruldu*" aldıktan sonra yolculuğa hazırlanmıştır. Ancak konsolosun böyle vakitsiz bir zamanda o taraflara seyahati valinin dikkatini çekmiştir. Vali başka bir sebep olabileceğini vurgulayarak, konsolosun hareketinin nezaret ve gizli teftiş altına alınmasını Gümüşhane, Erzincan ve Dersim mutasarrıflıklarına şifreli telgrafla iletmiştir (BOA. DH. ŞFR. 137/52).

Gippius'un bundan sonraki hareketi bu kez Mamuratülaziz (Elazığ) valisi Hasan Hilmi Bey tarafından 18 Ekim 1888'de yine bir şifreli telgrafla bildirilmiştir. Trabzon Valisi'nin telgrafını alan Dersim mutasarrıflığı, ne yapılması gerektiğini Hasan Hilmi Bey'e sormuştur. Vali Hasan Hilmi Bey konsolosun, zabıta polisi memurlarından gayet muktedir birinin devamlı ve gizli gözetimi altında liva sınırına girişinden dönüşüne kadar geçen sürede boş bırakılmaması gerektiğini beyan etmiştir. Ayrıca kimlerle görüşüp neler konuştuğu, bu seyahatinin maksadının ne olduğu ve üzerinde gizli evrak vesairenin olup olmadığının etraflıca araştırılmasını istemiştir. Vali, ahalinin zihnini bozmak veyahut oraların haritasını almak gibi uygunsuz hareketlerde bulunması halinde ise konsolosa derhal gerekli müdahalenin yapılmasını Dersim mutasarrıflığına bildirmiştir (BOA. DH. ŞFR. 137/56).

Hasan Hilmi Bey'in üzerinde durduğu ve sakıncalı gördüğü iki önemli husus, konsolosun gittiği yerlerdeki halkın zihnini bulandırması yani Ermeniler'i kışkırtması ve bölgenin haritasını alma girişimidir. Bu tarihlerde Ermeni şiddet hareketleri henüz başlamamış ancak fikrî ve siyasî temeli atılmıştır. Fikrî temeli uzun yıllardır Batılı misyoner okulları ve Ermeni kilisesi tarafından oluşturulmuş; siyasî temeli ise Berlin Anlaşması ile atılmıştır. Artık

geriye, Balkanlarda olduğu gibi; “silahlı mücadele ve Avrupa müdahalesiyle sağlanacak özerklik, devamında ise bağımsızlığı sağlayacak isyan hareketini başlatma” formülünü uygulamak kalmıştır. Harita çizimi ise askerî açıdan son derece sakıncalı bir harekettir. Zira o dönemde coğrafya ve dolayısıyla askerî sevk yani güzergâh bilgisi savaşlarda son derece önemli bir role sahiptir.

Gippius’un Dersim’e yapacağı seyahatin ana gayesinin Ermeni fesadını körüklemek olabileceğini ilk olarak açık bir şekilde ifade eden ise Trabzon Valisi Arif Bey olmuştur. Arif Bey, Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği 10 Kasım 1888 tarihli şifreli telgrafta; aldığı güvenilir bilgilere göre konsolosun Erzincan’a giderek oradan Sivas ve Harput taraflarına geçtiğini, üstünde bin beş yüz lira kadar bir akçe taşımakla gerçek maksadının seyahat olmayıp elindeki akçeler sayesinde oralarda bulunan Ermeniler’in müfsitlerini elde etmek olduğunu bildirmiştir. Vali Arif Bey, konsolosun bir diğer amacının ise basın yoluyla Osmanlı Devleti’ni Ermeni meselesinde karalayıp haksız göstermek ve böylece bir ayaklanma başlatmak olduğunu ifadelerine eklemiştir.

Trabzon Valisi Arif Bey son olarak, o sırada Erzurum ve Van’ın Rusya konsoloslarının da böyle bir seyahate çıkmalarının bu fesat fikrini artıracaklarını dile getirdikten sonra, o taraflarda da bu hususa itina gösterilerek gerekli yerlere gereken emirlerin verilmesinin uygun olacağı ikazında bulunmuştur (BOA. DH. ŞFR. 137/79).

Elazığ Valisi Hasan Hilmi Bey, 16 Kasım’da Dâhiliye Nezareti’ne verdiği malumatta vilayetin icap eden mahallerinde memurlar beklettilmekte olduğunu ve fevkalade müteyakkız bulunmalarına rağmen şimdiye kadar konsolosun varmadığını belirterek Sivas’tan yine Rize’ye dönmüş olabileceğini bildirmiştir (BOA. DH. ŞFR. 137/86). Gippius’un 1888 yılı Kasım ayında yaptığı Rize’den hareketle Trabzon, Dersim ve Sivas’tan tekrar Rize’ye döndüğü anlaşılan bu ilk seyahati hakkındaki yazışmalar bu şekildedir. Bu yazışmalarda konsolosun özellikle Ermenilerle temasta bulunmasının ve onlara fesat fikirleri yaymasının önüne geçilmesi için yerel idarecilerin büyük dikkat ve çaba gösterdikleri anlaşılmaktadır.

I. II. 1889 Yılındaki Seyahatleri

Rize Rus Konsolosu Gippius’un ikinci Anadolu seyahati ise 1889 yılı temmuz ayında başlayıp Van, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum, Halep ile Anadolu sahillerini kapsayan ve kasım ayında sona eren seyahatidir. Bu seyahatinde Gippius’a birer tercüman ve *yasakçı*⁶ ile üç hizmetkâr eşlik etmiştir. Konsolos bu defa şüphe uyandırmaması için seyahatine ilmî bir gezi havası vermiştir. Ancak bu seyahatinin de Osmanlı yerel idarecilerinin dikkatinden kaçmadığı,

⁶ Konsolosların emniyetini sağlamakla yükümlü olan görevli.

bunların Osmanlı hükümet merkezine gönderdikleri ve çeşitli uyarılarda buldukları telgraf ve yazılardan anlaşılmaktadır.⁷

Bu uyarılar üzerine Osmanlı hükümeti bu ilmî araştırma seyahatinin hangi ilim alanında olduğunu Rusya sefaretine sormuştur (BOA. DH. MKT. 1641/39). Daha sonra seyahate çıkanlara altı adet *tevcihnâme* (seyahat izni) verilmesi uygun görülmüştür. Bunun üzerine Erzurum'dan Halep, Van, Mamuretülaziz, Sivas ve Diyarbakır vilâyetlerine gönderilen tahriratta, Rize konsolosunun yanında tercüman, yasakçı ve üç nefer hizmetkârı ile bazı ilmî araştırmalar için Anadolu havalisini seyahat edeceği duyurulmuştur. Bu vilayetlere uğradıklarında bunlara hürmetle muamele yapılarak güvenli bir şekilde seyahat etmelerinin sağlanmasına gayret edilmesi bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1644/49).

Gippius'un seyahati bundan sonra yine gözlem altında gerçekleşmiştir. Seyahat ekibinin gözlem altına alındığı ilk yer Van vilayeti olmuştur. Van'dan Halil imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Ağustos 1889 tarihli şifreli telgrafta; konsolosun yanındakilerle beraber Van'a gelerek bir gün önce cumartesi günü Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Erzurum ve Sivas vilayetlerine gitmek üzere buradan hareket ettiği bildirilmiştir. Konsolos ve heyetinin, bu seyahatten maksatlarının bölgenin ahvali hakkında bilgi toplayarak buraları emniyette görmeleri halinde fesat çıkarmak olduğu delilleriyle ortada olmasına rağmen, irade buyrulduğu üzere dikkatle izlenmişler ise de şüphe çeken bir hareketlerinin görülmediği ifade edilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 140/69).

30 Ağustos 1889 tarihli Vali Ali Bey imzasıyla Mamuretülaziz vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta; konsolosun ekibiyle beraber Van, Bitlis ve Diyarbakır'ı dolaşarak üç gün önce Harput'a doğru yola çıktığı haber alındığında derhal vilayet hududuna hafiye gönderilerek yolcu sıfatıyla bunlara refakat ettirildiği bildirilmiştir. Konsolos, Harput'a

⁷ İlgili yazılardan birisi şu şekildedir: “Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-penâhîye; Hâriciye nezâret-i celîlesinin leffen arz u takdîm kılınan muhâbereli tezkiresi mutâla'asından karîn-i ilm-i âlî-i sadâret-penâhîleri buyurulacağı üzere Rize Rusya konsolos vekili Möşyö Aleksandr Gippius'un ma'iyetinde tercüman, yasakçı ve üç nefer hidmetkâr olduğu hâlde Van, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Halep vilâyetlerine uğrayarak Anadolu sevâhiline seyâhat ideceğinden yedine virilmek için lâzım gelen tevcihnâmelerin tastîr ve irsâli cânib-i sefâretden vukû' bulan iltimâs üzerine iş'âr olunub vekîl-i mûmâ-ileyhin böyle konsoloshâne hey'etiyle beraber Anadolu dâhil ve sâhilinde seyâhat etmesine mesâg gösterilmesi ve yedine tevcihnâmeler i'tâsî câlib-i nazar-ı dikkat olunacağından bu cihet hakkında olan mutâla'ât-ı nezâret-i müşârûn-ileyhâdan lede's-su'âl alınan cevâbda cânib-i sefârete tebligât-ı münasibe icrâ olunmuş ise de vekîl-i mûmâ-ileyhin iş bu seyâhati bir gûne maksad-ı siyâsîye müstenid olmayub tahkîkât-ı fenniyye icrâsı için bir seyâhat-ı âdiye ve mücerrededen ibâret olduğu ve nezdinde tercüman bulundurması lisân-ı âşînâ olmamasından neş'et idüb yasakçı ve hidmetkârları hidmet-i zâtîyyesine münhasır bulunduğu gibi mûmâ-ileyhin istihkâm ve sâire misüllü duhûlü mecâz olmayan mahallere dahi girmeyeceği ve memâlik-i mahrûse-i şâhânedede usûl ve nizâmî dâiresinde seyâhat memnu' olmadığı beyânıyla zikr olunan tevcihnâmelerin i'tâsî sefâretce iltimâs olunmuş ve suret-i ifâdeye göre taleb-i vâkî' kâbil-i red olamayub zikr olunan tevcihnâmelerin i'tâsîyle beraber mûmâ-ileyhin gideceği mahallerde ahvâl ve hareketinin taht-ı nazar-ı dikkatde tutularak dâ'î-i şübhe hareketi müşâhede olunduğu hâlde men'iyile icâb-ı hâl icrâ olunmak üzere ma'lûmât i'tâsînin iktizâ idenlere tebliği sureti münâsib görülmüş olduğu beyân u izbâr olunmağın mûcib olan re'y ü irâde-i celîle-i cenâb-ı vekâlet-penâhîleri istîzânuna ictisâr olunmuşdur” (BOA. DH. MKT. 1635/123), 26 Haziran 1305 (8 Temmuz 1889).

ulaştığında Latin papazlarının meskenlerine girdiği görülmüştür. Hafiyenin bilgilendirmesine göre konsolos ve yanındakiler önemli yerlerin krokisini hazırlayarak Harput ve havalisinde yaşayan Ermeniler'in durumlarını tespit etmişlerdir (BOA. Y.A.HUS. 229/10:3). Gippius ve ekibinin seyahati hakkında Van ve Mamuretülaziz'den gönderilen bu son iki telgraf Sadrazam Kamil Paşa tarafından 1 Eylül 1889'da Padişah'a arz edilmiştir (BOA. Y.A.HUS. 229/10:1).

Harput'ta üç gün kaldıktan sonra konsolos ve heyetinin Palu yoluyla Muş'a doğru hareket ettiği Mamuretülaziz Valisi Ali Bey tarafından Bitlis vilayetine bildirilmiştir.⁸ Gippius daha sonra buradan Diyarbakır'a geçmiştir. Diyarbakır Defterdarı ve vali vekili olan Tevfik Efendi'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 9 Eylül 1889 tarihli şifreli telgrafta; Gippius'un yanında bir hususî kâtip, iki yasakçı ve bir işçi bulunduğu ve bunların çoğunun Ermeni olduğu bildirilmiştir. Tevfik Efendi bunların geçtikleri yerlerde nüfus miktarlarını, köylerin birbirlerine olan mesafesini, Diyarbakır'ın kale ve burçları ile tarihi binalarını araştırdıklarından bahsetmiştir. Tevfik Efendi, konsolosla mülakatları esnasında dahi bu minvalde konuştuklarını ve konsolosun kendisinden ısrarla vilayet salnamesini istemesi üzerine ona cevaben: "senelerdir salnamenin boş tutulduğunu" söylediğini bildirmiştir. Tevfik Efendi ayrıca, Gippius'un Siirt dışında çadırda kaldığı sürede Fransa ve İran konsolos ve şebender vekilleriyle ve bazı Hristiyan ileri gelenleriyle görüştüğünü rapor etmiştir (BOA. DH. ŞFR. 141/43).

Gippius'un daha sonra Ermeniler'in bir başka yoğun olarak yaşadığı bölge olan Sivas'a yöneldiği anlaşılmaktadır. Sivas vali vekili Naib Ata Efendi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Eylül 1889 tarihli şifreli telgrafta; Gippius'un, Erzincan'a bağlı Kemah'tan hareketle Karahisar yoluyla Tokat'a oradan da Sivas'a ulaştığı bildirilmiştir. Devamında konsolos hakkında irade olunduğu üzere gerekli hürmetin gösterileceği, uygunsuz harekette bulunması halinde ise engelleneceği beyan edilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 145/72).

1 Ekim 1889'da Sadaret'e gönderilen tahriratta: Gippius'un seyahatinin şimdiye kadar olan kısmı toplu bir şekilde özetlenerek asıl gayesinin Ermeniler'i kışkırtmak olduğu ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir.⁹ Buna göre seyahatin maksadı, Osmanlı memurları tarafından zulme

⁸ Vali Ali Bey'in konuyla ilgili telgrafta şu şekildedir: "Dâhiliye nezâret-i celîlesine; Şems-i sabah Rusya'nın Rize konsolosu Aleksandır'ın pençsenbe günü Harput'a geldiği arz olunmuş idi bugün Palu tarîki ile Muş'a müteveccihen hareket etdiğinden taraf-ı âcizânemden Bitlis vilâyetine ma'lûmât virildi mezburun burada bulunduğu üç gün zarfındaki hâl ve hareketi hakkında posta ile tafsilât arz olunacaktır ol bâbda fi 20 Ağustos sene (1)305 (1 Eylül 1889) Vâlî-i Mamuratülaziz Ali". (BOA. DH. ŞFR. 141/27).

⁹ İlgili tahrirat şu şekildedir: "Rusya'nın Rize konsolos vekili mösyö Aleksandır Gippius'un ma'iyyetinde tercüman ve yasakçı ve üç nefer hizmetkâr olduğu hâlde Van, Harput, Diyarbekir, Sivas ve Haleb vilâyetlerine uğrayarak Anadolu sevâhilinde seyâhat ideceğinden bahisle yedine tevcihnâmeler i'tâsi cânib-i sefâretten vukû' bulan iltimâs üzerine Hâriciye nezâret-i celîlesinden iş'âr olunub konsolos mûmâ-ileyhin böyle konsoloshâne hey'etiyle beraber seyâhati câlib-i nazar-ı dikkat görünerek ol bâbda nezâret-i müşârün-ileyhâ ile evvel ve âhir cereyân iden muhâberât cevâbında sefârete tebligât-ı münâsibe icrâ etdirilmiş olduğu hâlde mûmâ-ileyhin işbu seyâhati bir gûne maksad-ı siyâsiye müstenid olmayub bazı ulûm-ı nazariyeye dâir tettebbu'ât ve tahkikât icrâsi için bir seyâhat-ı âdiye ve mücerrededen ibâret bulunduğu ve memalik-i şahânedede usûl ve nizâmı

uğratıldıkları yönünde asılsız bir şayia çıkarılmak suretiyle Ermeniler'in beynine fesat tohumu ekmektir. Bu belgede dile getirilen endişe ve yapılan tespit son derece yerindedir. Zira tam da bu dönemde Ermeni isyanı kuluçka evresini tamamlamış olup her an patlak vermek üzeredir.

Bu sırada Gippius Sivas'a geçmiştir. Buradan mahiyetiyle beraber Eğin yoluyla Mamuretülaziz vilayetine, oradan da Divriği'ye gelmiştir. Burada memleketin ve caminin haritasını aldıktan ve bir gece kaldıktan sonra ters istikametle Mamuretülaziz'e geri dönmüştür. Gippius'un aynı şekilde daha önceden Van'dan Diyarbakir'e ve oradan buyruldu alarak Mamuretülaziz'e, oradan da Erzurum ve Sivas'a gittiği anlaşılmıştır. Gippius'un bu suretle bölgenin haritasını çıkarmaya çalıştığı Sivas Valisi Memduh Paşa tarafından 26 Ekim 1889 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 141/89).

Gippius daha sonra Erzincan'a kadar gelip Dersim'e gidecekken bu fikrinden vazgeçerek Karahisar-ı Şarkî ve Giresun yoluyla Trabzon'a doğru yola çıkmıştır (BOA. DH. ŞFR. 137/70). Ancak Gippius'un 1889 yılı içindeki Anadolu seyahatleri henüz sona ermemiştir. Konsolos daha önce planladığı üzere Halep ve İskenderun'a da uğrayarak 1889 yılı içerisindeki Anadolu seyahatlerini tamamlayacaktır.

Gippius 4 Kasım 1889'da Ayıntab (Antep)'a gelir. Burada da kasaba kenarında bir gece çadırda kaldıktan sonra Halep'te görevli Rus konsolosunun ziyafetine katılmak üzere Halep'e geçer. Buradan ise İskenderun limanına uğrayacak olan "Hidiviyet" vapuruna yetişmek üzere İskenderun'a doğru yola çıkar. Konsolosun seyahati esnasında şüphe edilecek harekette bulunmadığı Halep Valisi Hasan Paşa tarafından 9 Kasım 1889 tarihli şifreli telgrafla Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 141/103).

---

dâiresinde icrâ-yı seyâhat memnû' olmadığı beyânıyla tevcihnâmelerin i'tâsında isrâr edilmesine mebnî taleb-i vâki' kâbil-i red olacağından zikr olunan tevcihlerin i'tâsıyla beraber mûmâ-ileyhin gideceği mahallerde ahvâl ü harekâtı taht-ı nazar-ı dikkat tutularak dâ'î-i şübhe hareketi müşâhede olunduğu hâlde men'iyel icrâ-i hâl icrâ olunmak üzere ma'lûmât i'tâsının iktizâ idenlere tebliği sureti münâsib olacağı gösterilmekten ve sebk iden arz u istizân üzerine şeref-tevârüd iden 15 Temmuz sene 1305 târihli cevâb-ı sâmi-i cenâb-ı sadâret-penâhîlerinde dahi ber müceb-i iş'âr konsolos mûmâ-ileyhe icâb iden tevcihnâmelerin i'tâsı ve fakat dâ'î-i istibâh hâl ve hareketi görüldükde men'iyel ma'lûmât virilmesi lâzım gelenlere başkaca tebliği emr ü izbâr buyurulmaktan nâşî mezkûr vilâyetlere usulü vechile tevcihnâmeler i'tâ kılınmakla beraber ol vechile başkaca telgrafla tebligât-ı hafiyeye dahi icrâ olunmuşîdi ol bâbda evvelce bazı mahallerden alınan cevâblar elden arz u takdîm edilmiş olduğu gibi mûmâ-ileyhin Harput'da üç gün ikâmetden sonra Muş'a azîmet eylediği ve bu seyâhatden maksadı me'mûrîn-i Osmaniyye tarafından Ermeniler hakkında zulm ü ta'addî edilüb edilmediğini ve de'âvî-i şahsiyye ve umûmiyyenin hakkaniyetle rü'yet olunub olunmadığını tahkîk ve nikât-ı mühimmenin resm ü hâritalarını ahz eylemek yolunda saltanat-ı seniyyece mazarratdan hâlî olmayacak tahkîkât-ı hafiyeye icrâsından ve Ermeniler beynine tohm-ı fesâd ilkâsından ibâret idüğü anlaşıldığı ve bu misillü me'zûniyyet-i resmîye ile geçî ü güzâr iden ecnebî politika me'mûrlarının pek ziyâde ihtiyât-kârâne hareket etmeleri tabî'î bulunduğundan makâsûd-ı asliyelerine hakkıyla kesb-i vukûf idilmesi kâbil olamayub istedikleriyle görüşmekte dahi muhtâr bulunmalarına ve bunların harekâtının tahdîd ve ta'yini hâlinde ise bilâhere işin rengi değışdirülüb bir mes'ele suretine konulacağına binâen bu gibi ahvâle karşı âti için bâb-ı âlce hukuk-ı düvel esâsına muvâfık tedâbir-i münasibe ittihâz olunması ifâdâtına ve mûmâ-ileyhin ve orada bulunduğu müddetçe ahâlî-i hristiyaniyeden görüşmüş olduğu zavâtın esâmîsini mübeyyen pusulanın gösterildiğine dâir bu kerre Mamuretülaziz vilâyetinden cevâben vârid olan tahrîrât melfûfuyula ma'an huzûr-ı me'âlfî-mevfûr-ı hazret-i vekâlet-penâhîlerine arz u takdîm kılınmağla emr ü fermân." (BOA, DH. MKT. 1662/61), 18 Eylül 1305 (1 Ekim 1889).

9 Kasım 1889'da İskenderun'a ulaşan Gippius burada da şehir dışında çadırda ikamet ederek kasabanın resmini çizmiştir. Konsolos burada Rum metropoliti Cervanos ile iki saat görüşüp birlikte öğle yemeği yedikten sonra metropolitle beraber 13 Kasım 1889'da Hidiviyet vapuruyla Beyrut'a doğru hareket etmiştir (BOA. DH. ŞFR. 141/108). Böylece Gippius'un Rize konsolosu hüviyetiyle 1889 yılında Anadolu'ya yaptığı seyahatleri de nihayete ermiştir. Konsolosun pek çok harita ve resim elde ettiği bu seyahatleri 1889 yılı temmuz ayında başlayarak kasım ayı ortalarında son bulmuştur.

I.III. 1890 Yılındaki Seyahatleri ve Sonraki Yıllardaki Faaliyetleri

Rize Rus Konsolosu Aleksandır Gippius'un 1890 yılı içinde Erzurum ve Trabzon Rus konsoloslarıyla sık sık bir araya gelmeleri şüphe uyandırmış ve bu doğrultuda yine adı geçen vilayetlerin valileri aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmiştir. Yazışmalarda bu görüşme ve seyahatlerin yine Ermeni meselesi ile alakalı olduğu üzerinde durulmuş ve bu konuda tedbir alınması gerektiği uyarısı yapılmıştır.

Gippius'un 1890 yılındaki faaliyetleriyle ilgili ilk belge Trabzon Valisi Ali Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Ağustos 1890 tarihli şifreli telgraftır. Valinin bildirdiğine göre Gippius konsolosluk görevinin yanı sıra bir Rus subayıdır.¹⁰ Bu durum daha önce değindiğimiz gibi Rusya'nın bu dönemdeki konsolosluklar üzerinden yürüttüğü askerî casusluk siyasetinin bir tezahürüdür.

Gippius'un Erzurum'dan hareketini Erzurum Valisi Hasan Sabri Bey daha ayrıntılı bir şekilde 12 Ağustos 1890'da Dâhiliye Nezareti'ne şifreli telgrafla bildirmiştir. Erzurum general konsolosu ile Rize konsolosu birlikte Rize'ye dönmek için buyruldu belgesiyle birlikte yanlarına yolda kendilerine refakat etmeleri için jandarma istemişlerdir. Bunun üzerine usulü olduğu üzere vali tarafından kendilerine buyruldu verilmiş ve ayrıca mektep görmüş bir jandarma zabiti ile Rus diline aşina olan üç zaptiye neferi yanlarına katılmıştır. Böylece konsoloslar 10 Ağustos 1890'da İspir üzerinden Rize'ye gitmek üzere yola çıkmışlardır.

Erzurum valisi, Rize konsolosunun daha önceki seyahatlerinde haritalar almış olduğunu vurgulayarak, Erzurum konsolosuyla görüşmesi ve birlikte seyahatlerinin tam da o sırada aldığı duyuma göre Ermeniler'in Batum'dan silah kaçıracakları tarihe tesadüf etmesinin şüphe uyandırdığını bildirmiştir. Valinin değindiği bir başka ayrıntı ise bu sırada İngiltere'nin Petersburg sefaretî başkâtibinin de Rusya'dan Erzurum'a gelip Beyazıt (Doğubayazıt) yoluyla tekrar Rusya'ya döndüğü şeklindedir. Vali, konsolosların bu tür hareketlerinin emsallerinin

¹⁰ Vali bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Rusya'nın Rize konsolosu olup Erzurum'dan gitmiş olan Hipyos nâm zât bugün İspir tarikiyle avdet için Erzurum'dan dün hareket eylemiştir. Bu zât Rusya erkân-ı harb zabitinden olub geçen yaz Muş-Harput, Sivas-Harput cihetlerini dahi dolaşmışıdı" (BOA. DH. ŞFR. 144/87), 28 Temmuz 1306 (9 Ağustos 1890).

olageldiğinden bahisle gerekli tedbirlerin alınması yolunda Dâhiliye Nezareti'ni uyarmış ve bu noktada kendisine verilecek emirleri beklediğini arz etmiştir (BOA. DH. ŞFR. 144/105).

Erzurum ve Rize konsoloslarının birlikte seyahat etmek için buyruldu istediğine dair bir başka yazı ise 16 Ağustos 1890'da Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. Gippius'un geçen senelerde Trabzon üzerinden Kiği ve Erzincan taraflarından geçip harita almış olması ve bu hareketinin bazı Ermenilerin Batum'dan silah ve mühimmat getirecekleri zamana tesadüfü şüphe uyandırmıştır (BOA. DH. MKT. 1751/132).

20 Ağustos 1890'da Gippius, Rize'ye uğrayan Rusya vapuruyla yerine vekil tayin etmeden Batum'a gitmiştir. Bundan dolayı kendisi, Lazistan mutasarrıflığı tarafından aynı vapurla derhal geri dönmesi yolunda ikaz edilmiştir. Konsolosların memur oldukları mahallerden sebepsiz yere ayrılmamaları gerekirken üç dört ay zarfında gerek Rize ve gerek Trabzon'daki Rusya general konsoloslarının Batum'a sık sık gidip gelmekte olmaları dikkat çekicidir.

Trabzon vilâyetinden alınan 20 Ağustos 1890 tarihli telgrafnamede Rize konsolosunun bu kez Rize'ye döndüğü ve Erzurum'da görevli Rusya konsolosunun dahi Rize'ye gelerek bir hafta kadar kalacağı bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1753/6). Erzurum Rusya konsolosu Rize'de bir süre kaldıktan sonra buraya uğrayan Rize vapuruyla Batum'a gitmiş, oradan da aynı vapurla Rize'ye dönmüştür. Daha sonra 23 Ağustos'ta Bayburt yoluyla Erzurum'a doğru hareket etmiştir (BOA. DH. ŞFR. 145/27). Konsolosun 27 Ağustos'ta da Erzurum'a vardığı Trabzon Valisi Ali Bey tarafından iki kıta telgrafla Dâhiliye'ye iletilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 145/36).

Trabzon, Erzurum ve Rize Rus konsoloslarının bu şekilde Rusların elindeki Batum'a sık sık gidip gelmeleri üzerine bunların takip altına alındıkları Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen tahriratta ifade edilmiştir.¹¹

Hariciye Nezareti, konsolosların bu faaliyetlerini Rusya Sefareti'ne sual etmiştir. Rusya Sefareti cevabında; bu bölgelerin mükemmel şekilde haritalarının zaten mevcut olduğunu ve hatta Petersburg'da satıldığından bahisle yeniden harita almaya gerek olmadığını ileri

¹¹ İlgili tahrirat şu şekildedir: "Rize Rusya konsolosu Rize'ye uğrayan Rus vapuruyla Batum'a gidüb yerine vekil ta'yin etmemesine nazaran kendüsünün yine o vapur ile avdeti melhûz bulunduğu Lazistan mutasarrıflığından bildirildiğine ve konsolosların memur oldukları mahallerden bilâ-mücib intifâk etmemeleri lâzım gelür iken üç dört ay zarfında gerek Rize konsolosunun ve gerek Trabzon'daki Rusya ceneral konsolosunun Batum'a sık sık gidüb gelmekte olmaları şu aralık câlib-i nazar-ı dikkat bulunduğu dâir Trabzon vilâyetinden alınan telgrafnâme konsolos mumâ-ileyh bu kerre Rize'ye avdet etmiş olduğu ve Erzurum Rusya konsolosu dahi Rize'ye gelüb bir hafta kadar kalacağı cihetle ikâmeti-çün münâsib bir hâne tedârîki Erzurum'dan ma'iyetine terfîk olunan jandarma mülâzımı tarafından hükûmete ihtâr kılınmış idüğünü müstahak ahiren gelen telgrafnâme ile beraber sûy-i âlî-i dâverilerine isâre olunmağın ve mumâ-ileyh ve Erzurum konsolosunun Rize'ye suret-i azîmeti hakkında Erzurum vilâyetinden alınan telgrafnâmenin dahi 14 Ağustos sene 306 (26 Ağustos 1890) târihinde savb-ı sâmi-i nezâret-penâhîlerine irsâl kılındığı kayden anlaşılmağın şu hallere nazaran vâki' olacak mutâla'a-ı aliyeye-i asafânelerinin beyân u inbâ buyurulması bâbında" (BOA, HR. SYS. 1342/68), 15 Ağustos 1306 (27 Ağustos 1890).

sürmüştür. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezareti'nce; *Memalik-i Şâhâne* dâhilinde seyahat etmek isteyen yabancı konsolosların seyahatlerini engellemenin münasip olmadığı ancak bunların seyahatleri esnasında şüpheli bir hal müşahade olunduğu takdirde kendilerine sezdirilmeksizin dikkatlice takip edilmeleri Erzurum (BOA. DH. MKT. 1756/117) ve Trabzon vilayetlerine bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1762/38).

Gippius, bu seyahatlerinin dışında Rize'de konsolos bulunduğu dönemde bir diğer istihbarî faaliyeti olarak, Osmanlı ordusundan bazı görevlilere rüşvet vererek asker sayısı ve konumu hakkında bilgi toplamıştır. Dördüncü Ordu Müşirliği'nden Seraskerlik makamına gönderilen şifreli telgrafta, yapılan tahkikat sonucu bazı şahısların para karşılığında Rize Rus Konsolosu Gippius'a askerî bilgiler verdiklerinin ortaya çıkarıldığı bildirilmiştir. Buna göre; Rize *ahz-ı asker* (askere alma) kaleminde görevli Sadettin Çavuş'un, aylık dört yüz lira karşılığında Rize Rus konsolosluğunda görevli kavâs (konsolosluk memuru) Süleyman aracılığıyla askerî durumu haber verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca aynı maksatla topçu neferi Mehdi'ye iki lira maaş verildiği ve Rize debboyundan (askerî mühimmat deposu) çalınan cephaneden dolayı tutuklanan mülazım Halit Efendi'ye de belli bir miktar akçe ödendiği anlaşılmıştır. Böylece bu üç şahsın, konsolosun ve dolayısıyla Rusya'nın menfaatine çalıştıkları ortaya çıkarılmıştır. Bunun üzerine Seraskerlik, bu üçünün mahallince muhakemelerinin uygun olmayacağını belirterek tevkif altında Dersaadet'e gönderilmelerini ve muhakemelerinin burada yapılarak görevlerinden men ile uygun bir yere sürgün edilmelerini bildirmiştir (BOA. Y.PRK. ASK. 94/72).

Rize Rus Konsolosu Aleksandır Gippius'un, Osmanlı hükümeti nezdinde ilgili makamlar arasında gerçekleşen şifreli telgraf muhaberatına ve diğer arşiv kayıtlarına yansıyan faaliyetleri bu şekildedir. Her ne kadar şüphe duyulmasına rağmen bu faaliyetler engellenemese de konsolosun attığı her adım gizlice takip edilerek rapor edilmiştir. 1890'da Viskonsolos Gippius'un Tiflis'te yayımlanmış olan kitabı, bu geziler sonucu toplanan bilgilerle hazırlanmıştır ve Osmanlı makamlarının şüphelerini haklı çıkarmıştır. Gippius, "*Vilayeti Sivas i Seti Putey k Zapadu ot Erzuruma*" (Sivas Vilayeti ve Erzurum'dan Batıya Yol Ağı) adlı eserinde; vilayetlerin sınırları, iklimi, coğrafyası, yolları, etnik yapısı, dinî cemaatleri ve eğitim durumu gibi konulara yer vererek bölgeyi ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Gippius adeta bir askerî keşif raporu mahiyetinde olan bu çalışmasını Rus Çarlığı'nın hizmetine sunmuştur (Turan, 2019, s. 233).

II. Rize Rus Konsolosu Vladimir Teofiloviç Mayevskiy'in Anadolu Seyahatleri ve Ermeni Meselesi Hakkındaki Görüşleri

Osmanlı makamlarınca faaliyetleri şüphe çeken ve dikkatli bir şekilde gözlem altında tutulan bir diğer Rize Rus konsolosu ise Mayevskiy'dir. Mayevskiy'in 1900-1914 yılları arasında Rize'de konsolosluk görevinde bulunduğu, bundan daha önce ise aynı görevle Van'da bulunduğu yukarıda ifade edilmişti. Mayevskiy'in Van'da bulunduğu dönem tam olarak Ermeni şiddet hareketlerinin en üst düzeyde olduğu dönemdi. Bu sürede Mayevskiy tıpkı Gippius gibi Doğu Anadolu'da Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlere seyahatler düzenlemiş, haritalar çıkarmış ve Ermeni isyanını müşahade etmiştir. Mayevskiy, 1894 Sason İsyanını ve 1896 yılında Van'da yaşanan olayları yerinde gözlemleme imkânına sahip olmuştur.

Mayevskiy, Rize'de konsolos bulunduğu dönemde de istihbarî gözlem ve Ermeni hareketini takip amaçlı bu seyahatlerine devam etmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla Mayevskiy, Rize Rus konsoloslugu görevinde bulunduğu sürede 1901, 1903, 1906 ve 1907 yıllarında Anadolu'da çeşitli seyahatler düzenlemiştir (BOA. DH. ŞFR. 265/97; BOA. BEO. 2123/1591; BOA. DH. TMIK. M. 228/80; BOA. BEO, 3130/234724). Osmanlı makamları bu seyahatleri de, Gippius'un seyahatlerinde olduğu gibi, yakından takip etmiştir.

Mayevskiy'in 1901 yılı eylül ayında başlayan ilk seyahati yaklaşık üç ay sürmüş ve ağırlıklı olarak Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat çevresini kapsamıştır. Bu seyahat görünürde "âsâr-ı atîka" yani tarihi eserleri incelemek içindir. Gerçek niyet ise yine Ermeniler'i gözlemlemek ve bölgenin haritasını elde etmektir. Mayevskiy de seyahatlerinde tıpkı Gippius gibi hareket etmiştir. Seyahat esnasında genelde şehir dışında çadır kurarak gecelemiş, uğradığı mahallerin çizimini ve haritasını almıştır. Ayrıca yanına ilmî görevli kontenjanından bazı yol arkadaşları da katmıştır. Ancak bu bilim adamlarından bazıları da aslında askerî casusluk faaliyetinde bulunan uzman subaylardır. Mayevskiy raporlarında bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

'1895 yılında yeni bir görevle Van'a gönderildiğimde Tiflis'te Albay Putyata'nın gelişini beklemek zorunda kalmıştım. Albay Putyata, Çar'ın emriyle Kafkaslar'a komşu olan Asya Türkiyesi'ndeki vilayetleri gezmek ve oradaki Ermeni Meselesi ile ilgili duruma bizzat vakıf olmak için görevlendirilmişti. Biz onunla birlikte yola çıkacaktık. Albay Putyata'nın misyonu gizli tutuluyordu. Sadece Zeki Paşa'ya Doktor Vasilyev pasaportuyla kimin ve neden geldiğine dair bilgi verilmişti'(Bashanov, 2013, s. 109).

Mayevskiy'in 1901 yılındaki seyahatiyle ilgili ilk bilgilere Sivas Valisi Hasan Hilmi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Eylül tarihli şifreli telgraftan ulaşılmaktadır. Mayevskiy yanında Almanyalı Doktor Belek ve onun eşi ile diğer bir Alman Mösyo Marksım Rihcer olduğu halde Samsun ve Tokat üzerinden Amasya'ya gelmiştir. Kasabanın Doğu ve Kuzey taraflarının resmini alan Mayevskiy, yanına gönderilen komiser ve diğer şahıslardan, gördüğü mevkilerin isimlerini öğrenip haritalarını çıkardıktan sonra önemli noktaları kayıt altına alarak güzergâh tayini yapmıştır (BOA. DH. ŞFR. 265/97).

Yozgat Mutasarrıfı Rükneddin Mustafa tarafından 17 Ekim 1901 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen tahriratta; Mayevskiy'in beraberinde *âsâr-ı atıka müdekkiklerinden*¹² Almanyalı Doktor Belek ve eşi ile bir diğer Alman mösyo Marksım Rihcer olduğu halde, Amasya'dan hareketle Marksım Rihcer'e ait olan Atabey çiftliğine uğradıkları bildirilmiştir. Konsolos ve beraberindekiler daha sonra Sungurlu'ya ve buraya bağlı Boğazkale köyüne gelerek yöredeki tarihî eserleri incelemek için dört gün burada kaldıktan sonra Yozgat'a geçmişlerdir. Yozgat mutasarrıfı onlara hissettirmeden hal ve hareketlerini takip altında tuttuğunu ve kendileriyle sohbeti esnasında görünürdeki amaçlarının "*âsâr-ı atıka tedkik ve temâşası*" olduğunu bildirmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 112/8). Ancak Osmanlı makamları yine de tedbiri elden bırakmayarak Mayevskiy ve yanındakilerin faaliyetlerini gözetlemeye devam etmiştir.

14 Kasım 1901 tarihli Ankara Valisi Tevfik mührüyle Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta; Mayevskiy ve yanındakilerin gözetim altında tutulmaları gerektiğinin ilgili mutasarrıflıklara yazıldığı, bunların Yozgat ve Kayseri havalisinde tarihi eserleri inceledikten sonra Sivas'a geldikleri ancak hallerinde herhangi bir uygunsuzluk hissedilmediği arz edilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 269/111).

Konsolosların buldukları vilayet haricinde seyahat etmelerinin dikkat çekici olduğundan Mayevskiy'in hareketlerinin gözetim altında tutulması gerektiği Dâhiliye Nezareti tarafından 30 Kasım 1901 tarihinde Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir (BOA. DH. MKT. 2563/22). Dâhiliye Nezareti aynı konuda Sadaret makamını da 4 Aralık'ta bilgilendirmiştir. Burada ayrıca konsolos ve ekibinin seyahatleri esnasında tarihî eserlerin kopya ve fotoğraflarını almalarının yanı sıra bazı köylerin çevresini de metre ile ölçtükleri bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 2567/87). Yine Sadaret'e gönderilen 23 Aralık 1901 tarihli bir başka yazıda Mayevskiy ve Doktor Belek'in Rize'ye dönmek üzere Amasya'dan Samsun'a doğru hareket ettikleri

---

¹² Tarihi eser araştırmacısı: arkeolog.

bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 2571/56). Böylece Mayevskiy'in 1901 yılındaki Anadolu seyahati sona ermiştir.

Osmanlı makamlarının, Mayevskiy'in bir sonraki seyahat faaliyetiyle ilgili raporu 21 Temmuz 1903 tarihlidir. Bu rapor Serasker Rıza Paşa tarafından Sadaret Dairesi'ne gönderilmiştir. Rıza Paşa, Dördüncü Ordu Müşirliği'nden aldığı bilgiye göre Mayevskiy'in ailesiyle beraber Gümüşhane'ye gelerek şehrin dışında çadırda kaldığını ve buradan da Şiran ve Kelkit kazalarına uğrayacağını bildirmiştir (BOA. BEO. 2123/1591).

Mayevskiy'in temmuz ayındaki Gümüşhane seyahatinin nedeni pek bilinmese de bundan sonraki faaliyetlerinden hareketle bu gezinin de harita ve kroki alma yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Kasım 1903'te tekrar bölgeye gelen Mayevskiy'e bu kez Trabzon'un Fransa konsolosu da eşlik etmiştir. Konsoloslar yanlarında zaptiye memurları olduğu halde ana yolları kullanmayıp dağlardan ve tepelerden geçmek suretiyle Yağmurdere ve Bayburt tarafına yolculuk etmişlerdir. Bu ikilinin hareketini ilk olarak Erzurum Vilayeti, Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiş ve bunların niyetinin yanlarına aldıkları bir takım alet ve edevattan da anlaşılacağı üzere harita ve kroki çıkarmak olduğu ifade edilmiştir.

Dâhiliye Nezareti 3 Kasım 1903 tarihli tezkiresiyle durumu Hariciye Nezareti'ne, Hariciye Nezareti de 5 Kasım'da Sadaret'e iletmiştir. Sadaret ise 10 Kasım tarihli cevabında, bunların seyahatlerine engel olunamayacağı ve yanlarında zaten zaptiye olduğu için haklarında herhangi bir muameleye gerek olmadığını; ancak, niyetlerinin harita almak olduğu anlaşılır ise bunun uygun bir dil ve tavırla men edilmesi yönünde hareket edilmesini bildirmiştir.¹³

Mayevskiy'in bir sonraki seyahati ise 1906 yılında gerçekleşmiştir. Mayevskiy, yaklaşık bir ay süren (Ağustos-Eylül arası) bu seyahatinde ise Aluçra, Karahisar, Koyulhisar, Hamidiye, Havza ve Merzifon yörelerini ziyaret etmiştir (BOA. DH. TMIK. M. 228/80; BOA. DH.TMIK.M. 230/10). Bu seyahatiyle ilgili ise herhangi bir şüpheli duruma rastlanmamıştır. Sadece hareket hali bölge mutasarrıflıkları ve valilikleri tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.

Konsolosun son seyahati ise İspir üzerine olacak ve son derece şüphe uyandıracaktır. Zira bu kez kendisine Erzurum Rus konsolosluğu memurlarından Şaboşenski de eşlik edecektir. Şaboşenski sıradan bir konsolosluk memuru değildir; miralay rütbeli bir Rus zabitidir. 15 Ağustos 1907 tarihli Serasker Rıza Paşa'ya ait tezkirede Rize Rus viskonsolosu ile Erzurum

¹³ Sadaret'in konuyla ilgili cevabı şu şekildedir: "Dâhiliye nezâret-i celîlesine 28 Teşrîn-i Evvel sene (1)319 (10 Kasım 1903): 12 Şa'bân sene (1)321 (3 Kasım 1903) târihli ve 4568 nümrolu tezkîre-i devletlerine cevâbdır Rusya Devleti'nin Rize ve Fransa Hükümeti'nin Trabzon konsolos memurlarının seyâhatden men'leri kâbil olamayacağı emsâli delâletiyile müsbet olduğu gibi bunlara zabtiye dahi terfîk olunmuş olmasına nazaran bir gûne mu'âmeleye mahal görülemeyüb ancak mahallince men' idilmesi muktezî bulunduğu hâriciye nezâret-i celîlesinden cevâben iş'âr olunmağla ana göre icâbının îfâsına himmet..." (BOA. BEO. 2215/166090).

Rus konsoloshanesi birinci kâtibi erkân-ı harbiye miralaylarından Şaboşenski'nin bir gece birlikte İspir'de kaldıkları ifade edilmiştir. Burada Ermeni murahhasası ve meclis-i idare azasından İbrahim ile bir saat kadar gizlice konuşmuşlardır. Bu konuşmalarda kazanın ahvali, yolları ve kasabaya civar köylerdeki madenler hakkında tafsilatlı bilgi almışlardır. Serasker Rıza Paşa, Miralay Şaboşenski'nin Erzurum'dan gelirken civar karyelerin krokisini aldığı yapılan gizli tahkikat sonucu anlaşıldığını belirtilerek, bunların asıl maksadının Erzurum ile Rize arasında açılacak olan yolu keşfetmek olduğunu bildirmiştir.

Rıza Paşa bu tezkiresine ek olarak 20 Ağustos'ta gönderdiği tahriratta, Mayevskiy ve Şaboşenski'nin, hükümet tarafından yanlarına jandarma verilmesine karşı çıktıklarını iletmiştir (BOA. BEO, 3130/234724). Görülen o ki, Mayevskiy hareketlerinin Osmanlı makamlarınca sıkı takip altında tutulmasından artık rahatsızlık duymaya başlamıştır. Ancak sonuç olarak Mayevskiy bu seyahatlerden istediğini almış ve gözlemediği bilgileri Rus makamlarına rapor etmiştir.

Mayevskiy yaptığı bu gözlemleri ilk olarak gizli raporlar halinde Rusya'nın Kafkas Askeri Bölge Karargâhı'na göndermiştir. Mayevskiy, Rize'de görev yaptığı dönemde (1900-1914) Ermeni Meselesi ile alakalı olarak Çarlığın Kafkasya Askerî karargâhına, Rus Genelkurmay Başkanlığı arşivine yansıdığı kadarıyla, toplam beş adet gizli rapor sunmuştur (Bashanov, 2013, s. 91, 109, 115, 121, 265). Daha sonra ise bunlar bir kitap halinde derlenerek üst düzey Rus makamlarına arz edilmiştir.

Mayevskiy'in "*Bitlis ve Van Vilayetleri Askerî-İstatistikî*" isimli eseri Ermeni Meselesi ile alakalı tarafsız şekilde hazırlanmış birinci el kaynakların başında gelmektedir. Bu eser Osmanlı hükümetinin de dikkatini çekerek 1914 yılında Süvari Binbaşısı Mehmet Sadık Bey tarafından Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmiştir (Pehlivanlı, 2017, s. 16). Eserdeki bilgiler bazı istisnalar dışında genel olarak Osmanlı Devleti lehinedir. Mayevskiy'e göre:

"Garp diplomatları milliyet kavgasını kendi çıkarlarına göre pek gaddarâne bir şekilde istifadeye kalkışmışlar, Ermeniler'in milli duygularını ve hassasiyetlerini kullanarak hiç utanmayıp sıkılmadan Türkiye'de bir Ermeni Meselesi icat etmişlerdir". Mayevskiy, Ermeni Meselesi hakkında Batılıları suçlayıp Rusya'yı aklama eğilimindedir. Gerçekte ise Mayevskiy Türkler ile Ruslar'ı adeta dost gibi göstererek kendi devletinin gerçek niyetini gizlemeye çalışmaktadır (Pehlivanlı, 2017, s. 24-25). Her ne kadar Türk yanlısı gibi görünse de Mayevskiy'in faaliyetleri Rusların, Osmanlı Devleti üzerindeki planlarının aksi yönünde değildir.

Mayevskiy'in raporlarındaki bir başka önemli nokta ise Türk ordusunun ve özellikle Doğu Anadolu bölgesinde konuşlandırılmış Dördüncü Kolordu'nun hareketleri hakkında Rus makamlarının isteği üzerine bilgi vermesidir. 19 Ağustos 1904'te Rusya'nın, Kafkasya Askerî Bölge Karargâhı'na gönderdiği raporda Mayevskiy, Türkler'in Dördüncü Kolordu'yu takviyelerinin Kafkaslar'a doğru herhangi bir hareketten kaynaklanmadığını ve tek istediklerinin bölgede sükûneti sağlamak olduğunu belirtmektedir. Mayevskiy raporun devamında ise şu ifadelerle yer vermiştir:

'Kader, beni Rus ordusunun içerisinde kopararak eskiden hiçbir fikrimin olmadığı siyasi karışıklıklar girdabına atmıştır. Her Rus vatandaşı gibi Türkler ve Türkiye hakkında çok sınırlı bir bilgiye sahiptim ve Türklerin, barbar, hayvan, Hristiyanlık ve Rusların düşmanı olduğundan emindim. Hayatımın en aktif yıllarını Türkiye'de geçirdiğim ve Avrupa'nın burada suni bir şekilde yarattığı çok sayıdaki trajikomik olaylara şahit olduğum bu dönemde ben kendi irademin dışında aşağıdaki cümleleri durmadan sarf edebilecek Ruslardan biri haline geldim: Rusya'nın Doğu'daki gerçek düşmanı ancak Hristiyanlar olabilir! Türkler ise dosttur! Bu Türkler hiçbir zaman bize parmaklarını kaldıramayacaklardır! Ancak onlara dokunmamak lazım... Onlar bizim en iyi, en güvenilir, en dürüst ve en sakin komşularımızdır! Bundan dolayıdır ki Avrupa bizim kendi ellerimizle Türkiye'yi boğmamızı, Kafkaslar'da mevcut karışıklıkların artmasını ve Rus kanı dökülerek elde edilen Türk mirasının göze kestirilmiş en iyi parçalarının Doğu işlerinde çok gayretli olan Avrupa ülkelerine bedava geçmesini sabırsızlıkla bekliyorlar! Onların Doğu Hristiyanlarına olan sempaticileri, tamamen hayal ürünüdür. Avrupa'nın buraları karıştırmasının nedeni de Türkiye'nin parçalanmasını istemesidir''
(Bashanov, 2013, s. 118-119).

Mayevskiy Rus hükümetini, Ermeni Meselesi'ni bahane ederek Türkler'e karşı savaşmamaları yönünde uyarırsa da Ruslar, Osmanlı Devleti'ni istila etme ve yıkılan imparatorluktan kendileri için en büyük payı kapma politikasından vazgeçmemişlerdir. Mayevskiy her ne kadar Türkler lehinde bu ifadeleri kullansa da sonuç olarak kendisine verilen askerî ve coğrafi istihbarat amaçlı gezilerini Rus makamlarına iletme görevini çizdiği haritalar ve sunduğu gizli raporlarla yerine getirmiştir.

Anadolu'ya yaptığı seyahatler dışında sonraki yıllarda Mayevskiy'in dikkate değer faaliyetleri olmamıştır. Trabzon Jandarma Mıntaka Müfettişi Miralay Osman Şinasi tarafından Umum Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen 23 Ocak 1913 tarihli müzekkirede; Miralay, son günlerde konsolosla birkaç defa görüşüğünü ve Mayevskiy'in Rize'de Rus konsolosu

olmasından başka esasen yirmi yıla yakın süredir Anadolu'nun haritasını almaya memur edilen bir erkân-ı harp miralayı olduğunu beyan etmiştir. Miralay, Mayevskiy'in dikkatli bir surette ve sürekli olarak Trabzon Jandarma alayının muhtelif kıtalarının mevcutları ve kumandanları hakkında sorular sorduğunu bildirmiştir.

Bu rapor üzerine Trabzon valisi tarafından yapılan tahkikat sonucunda senelerdir Trabzon'da ikamet eden Mayevskiy'in eskiden hükümetin bilgisi dâhilinde Anadolu'da uzun seyahatlerde bulunduğu ancak epeyce vakittir müptela olduğu hastalığının hareket etmesine engel teşkil etmesinden dolayı Trabzon'un İskenderpaşa Mahallesi'nde bulunan evinde ikamet ettiği bildirilmiştir. Devamında burada dostlarıyla mülakatta bulunduğu ifade edilerek dikkat çeken bir harekette bulunmadığı 20 Nisan 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir (BOA. DH. İD. 159/61). Bu şekilde Mayevskiy'in Rize Rus Konsolosluğu görevi de 1914 yılında sona ermiştir.

Sonuç

Rusya Çarlığı'nın sıcak denizlere inme politikasının bir tezahürü olarak özellikle 93 Harbi'nden sonra devreye soktuğu bir strateji olan konsolosluk ve elçiliklerin istihbarat faaliyetlerinde kullanılmasına verilebilecek en iyi örneklerden birisi Rize Rus konsolosluğudur. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında hem deniz hem de kara sınırı olması hasebiyle Rize bu hususta son derece stratejik bir konumdadır. Ruslar bu nedenle Rize'ye son derece iyi eğitilmiş subaylarını konsolosluk görevi adı altında göndermiştir. Bu konsolosların faaliyetleri Osmanlı makamlarınca çok sıkı bir takip altına alınarak adeta adım adım takip edilmiştir. Bu konsosolardan özellikle Gippius ve Mayevskiy'in faaliyetleri şüphe uyandırmıştır.

Konsolosların özellikle Anadolu'ya yaptıkları seyahatleri dikkat çekmiştir. Tek tek bakıldığında herhangi bir şüphe uyandırmayan bu seyahatlerin zamanla asıl maksatlarının bölgeyi haritalamak olduğu, Osmanlı yetkilileri tarafından anlaşılmıştır. Konsosolardan Gippius'un Ermeni isyanını teşvik etmeye yönelik faaliyetleri olduğu gözlemlense de Mayevskiy bu konuya pek müdahil olmamış ve hatta Türkleri bu meselede haklı görerek bu fesadın yayılmasında Batılıları suçlamıştır. Bunun dışında konsolosların her ikisinin de ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin askerî durumu hakkında bilgi toplamakla ve özellikle Doğu Anadolu bölgesindeki geçiş yollarının haritasını çıkarmakla meşgul oldukları gözlemlenmiştir. Konsolosların, Rus askerî makamlarına gönderdikleri raporların, gezilerinde elde ettikleri bilgileri ve haritaları içermesi de bu tespiti doğrular niteliktedir. Osmanlı Devleti ise Rusya Çarlığı'nın tepkisinden çekindiği için bu konsolosların faaliyetlerini kesin ve net bir şekilde

önlemeye yönelik herhangi bir yaptırıma cesaret edememiş ve sadece hareketlerini gizlice gözlemleyip rapor etmekle yetinmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Babıâli Evrak Odası (BEO) 2123/1591; 2215/166090; 3130/234724.

Dâhiliye Muamelat (DH. TMIK. M) 112/8; 228/80; 230/10; 274/5.

Dâhiliye Nezareti İdare Kısmı (DH. İD) 159/61.

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT) 1635/123; 1641/39; 1644/49; 1662/61; 1751/132; 1753/6; 1756/117; 1762/38; 2563/22; 2567/87; 2571/56.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR) 137/52; 137/56; 137/70; 137/79; 137/86; 140/69; 141/27; 141/43; 141/89; 141/103; 141/108; 144/87; 144/105, 145/27; 145/36; 145/72; 265/97; 269/11.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Belgeleri (HR. SYS) 1342/68.

İrade Hariciye (İ.HR) 291/18279.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.) 94/72.

Yıldız Sadaret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS) 229/10.

Telif Eserler ve Makaleler

Akdemir, M. S. (2017). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şehbenderlikleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 40-67.

Bashanov, M. (2013). *Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, (Çev. İlyas Kemalolu (Kemalov)). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Dönmez, A. (2006). *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi].

Düzbakar, Ö. (2009). XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İşlerinin Karşılanmasında Bursa'nın Yeri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 182-194.

Hatipoğlu, S. (1992). Rusya'nın Bağdat Demiryolu ve Doğu Anadolu Siyaseti. *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, 17-21 Haziran 1991-Tebliğler, Ankara.

Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi*. (V. Cilt). *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789 - 1856)*. TTK Yayınları.

Kılıç, D. (2014). Rus Generali Mayevski'nin Raporuna göre Van-Bitlis Vilayetlerinde Ermenilerin Sosyal-Dini Yapısı ve Ermeni Meselesi'nin Gelişimi. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (1), 259-269.

Kuran, İ. E. (1994). Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu (1912-1914). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5, 227-233.

Kurban, V. (2017). *Russian-Turkish Relations From the First World War to the Present*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Marshall, A. (2006). *The Russian General Staff and Asia 1800-1917*, Routledge Studies in the History of Russia and Eastern Europe.

Mustafa Nuri Paşa, (1992). *Netayic Ül-Vukuat I-II*, (Sad. Neşet Çağatay). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pehlivanlı, H. (2017). *Rus General Mayevski'nin Doğu Anadolu Raporu*. Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Savaş, A. İ. (2002). Konsolos. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVI, TDV Yayınları, 178-180.

Saygılı, H. (2013). 1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli. *Karadeniz Araştırmaları*, 39, 69-94.

Şakiroğlu, M. (1988). Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki Temsilcileri: Balyoslar, Çalışmaları ve Etkinlikleri. *Tarih ve Toplum*, 59, 44-48.

Turan, R. (2019). Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rus İstihbârat Faaliyetleri Çerçevesinde Rize Rus Viskonsolosluğu 1879-1914. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 226-257.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları.

